

Két illyési jelkép: a puszta és Párizs

A száz esztendeje született Illyés Gyula gondolkodása, eszmevilága és írói munkássága a magyar és az európai értékek és igények bölcs egyeztetésének készségére épült. Nem alaptalanul, hiszen életműve valóban szerves egységbe forrasztotta azokat a hagyományokat és törekvéseket, amelyek gyakran és szerencsétlenül kerültek szembe egymással közéletünk és művelődésünk huszadik századi története során. Magyarság és európaiság, népi elkötelezettség és egyetemes humanizmus, a paraszti hagyomány és a nyugati kultúra eszményei jutnak szintézisre Illyés gondolkodásában és munkásságában. A látszólag egymással ellentétes, egymást kizáró szellemi tényezők egységbe fogásának mindazonáltal volt egy eredendő feltétele, az, hogy Illyés már korai ifjúságában megtanulta összebékíteni és egyeztetni az egymással versengő vagy egymást látszólag kizáró hagyományokat, életformákat és értékeket.

Ahogy a világgal ismerkedett és ahogy eszmélete gazdagodott, mindig gondolatok és magatartások válaszútjára, sőt ütközésébe került. Választania vagy egyeztetnie kellett az ellentétes érdekek, akaratok és eszmények között. A puszta és a falu, Cece és Ozora, a vidék és a főváros, a katolicizmus és a reformáció, a család tisztviselő és paraszti ága, az uradalmi gépész apa és a nyomorba süllyedt cseléd környezet, az iskola és a szülői otthon: megannyi egymással perben álló erőt és mentalitást jelentett, közöttük kellett gyermek- és ifjúkorában tájékozódnia, választania és az összefogás lehetőségét keresnie. Ellentétek keresztezési pontján kényszerült széttekinteni, körötte és benne ütköztek vagy békültek meg a magyar társadalmi tudat hagyományosan veszélyes ellentmondásai.

Eredendő helyzete egyszerre volt zárt és nyitott, életformában és kultúrában egyaránt. Valójában ez a zártság és ez a nyitottság, a két élethelyzet egymást átható kettőssége és szerves egysége szabta meg tájékozódását és gondolkodását, később költészetét, egyáltalán: irodalmi munkásságát. Az, hogy valaki mélyen és bensőségesen képes átélni és íróként reprezentálni egy viszonylag szűk és zárt életrend hagyományait, érzelmi világát és közösségi lelkületét, és ugyanakkor nyitott szellemmel fogadja be a nagyvilágból, a magas műveltségéből érkező indításokat, nem is olyan gyakori huszadik századi irodalmunkban. Ámbár nem is példa nélkül való, hiszen a régi magyar irodalom tradícióit és a nyugati modernséget egyeztető Ady, a magyar nemesi klasszicizmus örökségét és a világirodalmi késztetéseket szintézisbe hozó Babits, a külvárosok élményvilágát és a korszerű bölcséleti kultúrát egymással elvegyítő József Attila vagy éppen a kelet-európai lelkiséget és a nyugati

kultúrfilozófiai áramlatokat összebékítő Németh László maguk is a különféle, nem egyszer egymással szemben érvényesülő hagyományok és szellemi törekvések átfogó birtokba vételének és egyeztető képviselésének a lehetőségére adtak példát.

Ennek az eszmei és lelki egyeztetésnek a mestere volt a "zártsgot" és a "nyitottságot" bölcsen összhangba hozó Illyés Gyula is. A zártsgot a pusztá jelentette, a pusztai társadalom erkölce, művelődése és élete. A cselédházak népe minden mástól elütő társadalmi réteget alkotott, erősen különbözött az ország más szegényparaszti csoportjaitól: a kisparasztoktól és a zsellérektől is. "Magyarország művelhető területeinek csaknem felét a puszták cselédjei mívelik – olvashatjuk a *Puszták népében*. – Erkölcsben, szokásban, világfelfogásban, de még járásban és karjának mozgatózásában is ez a népréteg minden másiktól élesen különbözik. Még a falvak mögött is eldugva és elzárva, tökéletes elszigeteltségben él. Egész napi, sőt vasárnapi elfoglaltsága miatt a pusztát szinte sohasem hagyja el, lakhelyén hozzáférni pedig a nagy távolság, a rossz utak, a különleges hazai viszonyok miatt, de a nép ősi bizalmatlansága miatt is nehezebb vállalkozás, ahogy gyakran emlegetem, mint egy közép-afrikai törzs tanulmányozása. (...) Valami furcsa, áporodott, de mégis erőtadó közösségben élnek, anyagilag és szellemileg egyaránt; ez a közösség nem egy vonásában inkább hasonlítható a gyári munkásság külön összetartozásához, mintsem a falvakéhoz. Persze azért lényegében attól is elüt. Egyéni külön világ ez is lakóinak nemcsak szókinccse, hanem még álmvilága is teljesen egyedülálló, ami természetes is."

A pusztának megvoltak a maga külön törvényei, amelyek szabályozták népének szokásait, erkölcsét, viselkedését, amelyek a bölcsőtől a koporsóig határozott rendbe kényszerítették életét. A zárt világ és a zárt kultúra erős szokásjogot és eleven hagyományt adott, egyszersmind korlátokat emelt a tehetség szabad futása elé. A parasztságból kivált írók általában e zárt világban nevelkedtek, a zárt pusztai kultúra valamely táji vagy történelmi változatát kapták örökül. Sinka István a bihari pusztá, Veres Péter a hajdúsági, Szabó Pál a bihari, Nagy Imre a sárréti, Sértő Kálmán a baranyai falvak zárt életrendjét és hagyományait. Az eredeti ismert és tapasztalat szabályozta későbbi tájékozódásukat és tevékenységüket. Nehezen tudtak szabadulni az örökölt szokásoktól és a hagyományos életrendtől, a zárt közösség észjárásától és etikai normáitól. A városi kultúrával és az országos közélettel találkozáva is őrizték azt a gondolkodást és magatartást, amelyet az otthonról kaptak örökül. Akinek a világtképét és szemléletét nem tette nyitottabbá a más körben szerzett tapasztalat, mint Veres Péterét a munkásmozgalmi tevékenység vagy Szabó Pálét a kőműves munka, az könnyen tévedt ösztönös vállalkozásokba, tragikus összezapásokba, akár önsorsrontó eszmék vonzásába.

Illyés Gyulát is zárt társadalmi és művelődési szervezet vette körül; a Tolna megyei pusztá, amelyen született és nevelkedett, amely számára életreszóló tapasztalatokkal, élményekkel szolgált. Sorsa és érdeklődése azonban úgy hozta, hogy ebből a zárt világból mindig talált kivezető utat. Személyiségére azok a távlatok hatottak, amelyek épphogy feltetszettek a pusztai világ zárt határain túl. Maga az, hogy iskolai tanulmányait hat községben, illetve kisvárosban (köztük Simontornyán, Dombóváron és Bonyhádon) végezte, majd fővárosi iskolába került, igen korán kitért előtte a szellemi látóhatárt. Gyerekként kapott bevezetést a francia nyelvbe egy pusztai tanító feleségétől, aki eredetileg a kastélybeli gyerekek francia kisasszonya volt. Kedvvel és érdeklődéssel olvasott, nemcsak regényeket, hanem tudományos munkákat és francia verseket is. A pusztáról írt levelet Marcel Sauvage-nak, a francia avantgarde kevésbé ismert költőjének, aki lelkesülten válaszolt az ismeretlen országból érkező érdeklődésére. Kitekintését növelték történelmi tapasztalatai, amelyeket az 1918-1919-es forradalmak idején szerzett. Még nem töltötte be tizenhetedik életévét, és már személyes és közvetlen kapcsolatba került a történelemmel, forradalmak tanúja, majd résztvevője volt, ott volt az 1919 tavaszi honvédő háború közelében, később romantikus foglyszöktetési összeesküvésben vett részt. Találkozott a történelemmel, és szélesre nyílt előtte a látóhatár.

A nyitott életforma és mentalitás hagyományos jelképe Párizs lett. Nem először irodalmunkban, erről tanúskodnak Ady, Kosztolányi, József Attila, Márai Sándor, Cs. Szabó László és mások írásai. Illyés alig múlt tizenkilenc éves, midőn 1921 végén, belekeveredve egy ifjú-kommunista szervezkedésbe, emigrációba kényszerült, ötéves párizsi tartózkodás után 1926-ban tért haza. Párizsban a baloldali, forradalmi emigrációval tartott kapcsolatot, egyszersmind elvegyült az avantgarde irodalom híveinek nemzetközi közösségében, olyan francia írókkal kötve barátságot, mint André Breton, Tristan Tzara, Paul Eluard és Louis Aragon, akik akkor egyforma lelkesedéssel vettek részt a szürrealisták és a kommunista párt manifesztációiban. A forradalmi avantgarde irodalom és a kommunista mozgalom viszonyát akkor még nem rontotta meg az a – diktatúrákra jellemző – bizalmatlanság és gyanakvás, amelyet a kommunista politika később és tartósan tanúsított minden modern művészeti törekvéssel szemben.

Illyés lehetett volna akár francia költő is, mint a román származású Tristan Tzara, tollán francia nyelvű versek is születtek, mindazonáltal nem tudott azonosulni a szürrealista kiáltványok filozófiai irracionálisával, nem követte az “automatikus írásmód” (az “écriture automatique”) eszményeit, elutasította a révületet, az álombeli megismerést. Verseszménye eltért attól a szabadon alakított, mintegy magától születő költeménytől, amely

a szürrealisták poétikájából következett. Párizsban nem csak a modern francia költőket ismerte meg, hanem a klasszikusokat is, és verset írva valamiképpen az ő vonzásuknak is engedett. Legalább abban, hogy igyekezett fenntartani a kompozíció rendező elvét, valamint a költészet és a valóság kapcsolatát. Nem tudott lemondani arról, hogy a vers utalásaiban és atmoszférájában ne idézze fel a valóság valaminő képét vagy légkörét. Kivált azét a hazai valóságét, amelynek eleven emléke szinte egyetlen hazai öröksége maradt.

A párizsi emigráció regénye, a *Hunok Párisban* tanúsította, hogy a francia fővárosban is a magyar pusztá fiának érezte magát. Francia barátai, talán Aragonnak, a *Paysan de Paris* szerzőjének jóvoltából "paysan de Danube" néven emlegették. Előző párizsi versét magyaros disztichonokban kezdte: "Elszabadult nyulamat csak a vad hold kergeti! Immár / fusson! előtte lapos végtelen még ez a föld. / Fegyveremet keserűen a magas Medvére lövöm ki..." "A nyúl – olvashatjuk a későbbi magyarázatot az *Abbahagyott versek* című 1971-es kötetben – természetesen Ozorán szaladt (...) A vers a vaskos valósághoz való visszatérés hatalmas elégiájának készült; a sáros tájban nehéz ökrök és parasztok cuppogtak, de valamiképp mindig éteri könnyedségű szellők és szüzek közelében; a költő konokan a hegyek taréján vándorolt a szabadság irányában. Komor prédikátorok, fellázadt falvak, elszánt szegénylegények sorsa és alakja volt a továbbiakban végigmondva." Vagyis mindaz, ami azután a *Nehéz föld* verseit pusztai valósággal és lázadó szenvedéllyel szötte át.

Híres versét, a *Szomorú bérest* sem otthon írta, hanem Szent Lajos szigetén, emlékezetben idézve fel a távoli otthon lázító képeit: "Kasznár hintaja gördül, / Nehéz kezem fáradtan emeli kalapom, / Por temet engem, hamu és pernye, / Ökreim tekintete érleli szívem". Az emlék lázított, a költemény mégis a száműzetés elégikus közérzetéről árulkodott: "Tanácstalan ülök idegen mezőben, / Kéretlen jövevény, ki munkám végeztével / Kicsévelt kazal árnyékában ősszel / Hangtalan fordulok a közönyös földbe." Korai költészetében gyakran jelent meg a dunántúli táj emléke, az elhagyott otthon hangulata. "...égre forduló szemeiben lassan / billen föl a táj / pann / és a múlt (...) szenvedő tehenem álma csábította volna el / fagyos szelek zátonyain hevert" - hangzott a *Halott*, már az utolsó párizsi versek közül. A "nehéz föld" vonzását Illyés nem akkor kezdte érezni, midőn hazatért, e súlyos hazai vonzás hatott rá Párizsban és Bordeaux-ban is. Aktivistá és szürrealista verseiben minduntalan megjelentek a hazai természet és a paraszti élet jellegzetes képei, merész zenéjükbe belejátszott a magyar vers hagyományos dallama.

Az avantgarde költők jelentős része elemi érdeklődést érzett a folklór iránt, gyakran tett próbát azzal, hogy ősi és primitív dallamokat vegyítsen a szabadon hullámzó szövegbe. Az expresszionista és szürrealista költemény kontextusába, egzotikus díszítés vagy mágikus

gesztus gyanánt, beépültek a népi hagyomány formái a népköltészet stíluselemei és fordulatai. A szürrealista áramlattal induló fiatal Illyés is szívesen élt a folklorizálás lehetőségével. "Meglepően sok közös jegy lévén a nép művészi szemlélete és a legújabb művészi kifejezési formák között, kísérletet kellene tenni a kettő mintegy közlekedőedény-szerű összekapcsolásával" - idézte fel Gara Lászlónak korai művészi elveit.

A párizsi éveknek az európai látóhatáron kalandozó szabad tájékozódás adott különös szellemi mámort; ezen a tájékozódáson azonban mindvégig érződött a szülőföld vonzása. "Onnan láthattam végig Európán – beszélt Illyés ezeknek az éveknek feledhetetlen élményeiről. – Azt hittem, hogy ez a magaslat kozmopolitává tett. Csak – úgy érzem – emberré tett, különbbé. Onnan láthattam meg végre való helyén s valóságos helyzetében Magyarországot. Szédítő és lelket próbáló pillanat volt. Páris tett magyarrá. "Így, midőn ötesztendő száműzetés után hazatért, különösebb kerülők és kísérletek nélkül talált otthon és feladatot idehaza, és eredendő természetességgel helyezkedett el a hazai irodalmi életben, vállalt szerepet először a magyar avantgarde utóvédharcaiban, Kassák mellett a Dokumentum című rövidéletű szürrealista folyóirat szerkesztésében, majd miután felismerte azt, hogy írói útjának merre is kell vezetnie, a Nyugat táborában, Babits Mihály oldalán, és ezzel együtt a népi írók szerveződő mozgalmában. Ott is szüntelenül egyeztetve a Nyugat és a népi irodalom között. Elmondható, hogy irodalomszervezői, íródiplomáciai törekvéseinek éppen ez az egyeztetés adja azt a nagy értéket, amely tanulságos maradt a jelenben is.

Volt abban valami meglepő, hogy a francia szürrealisták tanítványa és Kassák Lajos fegyvertársa mennyire zökkenők nélkül tudott elhelyezkedni a nyugatosok és a népi írók mozgalmaiban. Hogy az a költő, aki a magyar avantgarde utóvédjében küzdött, és igen leleményes, sőt igen vakmerő harcmódról tett tanúságot, egyszerre hátat fordított az avantgarde táborának, és lefegyverző természetességgel pártolt az ellenfél: a Nyugat oldalára. Kassák Lajos meglehetősen ingerülten figyelte ezt a pályafordulatot, mester és tanítvány búcsúja nem zajlott le minden háborúság nélkül. Illyés eltávolodása az avantgarde-tól és csatlakozása a "nyugat második nemzedékéhez" valójában mégsem volt rendhagyó. Nemcsak azért, mert a húszas évek végén általánosan beköszöntött az izmusok alkonya, és a fiatal írók egész csoportja fordított hátat az avantgarde mozgalmaknak, hogy az újítás vívmányainak egy részét átmentve csatlakozzék a korszerű realizmus áramlatához. Illyés pályafordulata azért sem jelentett vakmerő szakítást korábbi elveivel, mert az avantgarde-ban is a társadalomalakító cselekvés lehetőségét kereste, és e cselekvés folyamatosságát képviselte a Nyugat vagy a népi irodalom körében is.

Hazatérve döbbsent rá arra, hogy az eredményes cselekvés esélyét már nem a szűk körben ható avantgarde mozgalom, hanem a születő új realizmus adhatja meg. "Nem azon fordult meg a dolog - nyilatkozta később -, hogy az ember kitért, és átíratkozott egyik felekezetből a másikba; ki-ki azt csinálta, amihez kedve vagy adottsága volt; amit a helyzet megkívánt. Ilyenképpen jutottam el én is a realizmushoz, amit később 'népiességnek' neveztek." A tárgyias ábrázoló költői nyelv és a hagyományos költői kifejezés a vállalt feladat kényszerű következménye volt.

A hazatérőt egészen más ország fogadta, mint amelyet elhagyott: "Magam - hangzik 1945-ös *Újabb szellemi front?* című visszaemlékezése - Párizsból jöttem meg, Párizshoz szokott szemmel, nyugat-európai igénnyel az igazság és az irodalom iránt. Az én megdöbbenésem az volt, amikor szülőhelyemen, a pusztán körültekintettem. Egyénileg nem vittem valami fájdalmas emléket innen, s kint ez a fájdalmas emlék - mint minden emlék - még szépült is. De ez az új szem most csupa iszonyatot látott. A nyugat-európai szemlélet, elsősorban a társadalmi szemlélet (amely kint a szabad munkásmozgalomban még külön élességet is kapott) fényszóró módjára fedte fel a sarkokat, az addig - itt megszokott - jelenségeket, a megszokott félhomályba húzódó összefüggéseket. Nem ismertem a hazámra. (...) Akkor nem tudtam, csak most visszakövetkeztetve merem kimondani akkori érzésemet, a döntő elhatározást: áruló lennék, ha csak író akarok lenni. Az újítás a merészség nemcsak az irodalomban esedékes, hanem a társadalomban is, sőt ott esedékes először és igazán. Sétálhatok tovább itt is az avantgardista szabad gondolatársítások négy fala közt? Nem volt könnyű kitörni, nemcsak a helyet tartottam - tartom ma is - emelkedettnek, hanem az ajtókat is én falaztam be. Akkor ismerkedtem meg igazán egy fiatal költő rendkívüli irodalmi kísérletével és forradalmiságával, Petőfiével. "Hazát kell nektek is teremteni!" - nagyjából ez volt a bűvige a falak ellen."

Helyét és sorsát keresve őt is a magyar irodalom évszázados élménye sújtotta a porba és emelte fel. Az a felismerés és elhatározás, amelyre szinte minden világot járt magyar író Bessenyei Györgytől Ady Endréig eljutott. Ő is rádöbbsent, hogy a magyar társadalom nyomorúságát csak áldozatos, ha tetszik, hősiességű vállalkozásokkal lehet enyhíteni, és hogy a szolgálatot feltételek nélkül kell vállalni, a küzdelmet nyomban meg kell kezdeni. Illyést valójában a társadalmi létben: a hazai valóságban frissen szerzett lázító tapasztalatai állították a hagyományosabb, realista költészet mellé. Nem irodalmi, hanem közéleti felismerések, kihívások és programok: ez is tanúsítja, hogy nem pusztán az alkotó művész, hanem mindig a közéletben szerepet vállaló írástudó, a "homo moralis" és a "homo politicus" stratégiája szabta meg az általa választott utat.

Illyés maga hangsúlyozta, hogy a népének elkötelezett költő szerepét, a közéleti cselekvés kötelességét és jogát annak a demokratizmusnak és szellemi igényességnek az erkölcsi kényszere révén vállalta, amelyet Párizs, a modern francia irodalom és a baloldali mozgalom nevelt belé. Arra a harcos nemzetközi humanizmusra hivatkozott, amely a szolgásgba döntött népek támogatását kívánta, amely a gyarmati sorban tartott nemzetek felszabadítását jelölte ki feladatnak az első világháború és az orosz forradalom után. Párizsból hazatérve hamarosan azzal a türelmetlen tenniakarással nézett szét hazájában, amely André Gide híres kongói beszámolóját, az 1927-es *Voyage au Congo*-t is áthatotta. “Fölvillant – olvassuk *Magyarság-emberség* című rádiónyilatkozatában - előttem is egy írói Útinapló. Van egy világrészem, egy tanulmányra érdemes tájam. S milyen sok előnyöm a fölfedezéshez! Kitűnően beszélek magyarul, ismerem a magyar társadalom mélyrétegét: a magyar vidéket. Írói feladat lesz, ha visszamegyek a szülőföldre, és azt megnézem, európai szemmel, hogy ott milyen állapotok vannak; hogyan is él egy boldogtalan, halálra gyötört nép, nem Afrikában, hanem Európában.” A puszták népe iránt támadt elkötelezettség és a szolgálat vágya európai példákön lobbant, az avantgarde és a népi irodalom közötti átmenet nem jelentett tehát törést. A költői pálya látványos fordulata a világnézeti fejlődés meghatározó folyamatából eredt, az átváltást nem is kísérték a válság jelei.

A fiatal Illyés az első világháború végeztével egész Európában fellendült és a hatalom megragadására készülő forradalmi munkásmozgalomban fedezte fel a szociális és kulturális elnyomás felszámolásának, a kétkezi dolgozók felszabadításának szervező erejét. A húszas évek második felében azonban ő is eljutott arra a felismerésre, hogy az a baloldali mozgalom, amely néhány évtizeddel korábban még az emberi haladás híveinek reménysége volt, többszörösen is veszített erejéből, hatékonyságából és igazságából. A szociáldemokrácia hitelessége megsérült a világháború éveiben, mikor is a szociáldemokrata. pártok képtelenek voltak hatékonyan szembefordulni a háborús öldökléssel, a közép-európai forradalmi mozgalmak rendre elbuktak, a baloldal kommunista változata pedig, miként ezt a szovjet rendszer igen hamar megmutatta, letért a demokratikus berendezkedés útjáról, és elutasította a humanista értékeket, mindezzel megtagadta a klasszikus baloldali hagyományokat. Illyésnek, hasonlóan más európai, közép-európai és magyar demokratákhoz, más irányban kellett tájékozódnia, fenntartva elkötelezettségét a baloldali értékek és hagyományok mellett.

Ennek az új tájékozódásnak a jegyében kezdett érdeklődni az agrárdemokrata tradíciók és eszmék iránt, és mind nagyobb várakozással kezdte figyelni a kor parasztmozgalmait, valójában erre predesztinálta származása és eredeti élményvilága is. Azt már Franciaországban látnia kellett, hogy a gyarmatok forradalmi harcának kényszerűen az

agrárakosság jelenti a szociális bázisát. A kelet-közép-európai országokban, Lengyelországban, Jugoszláviában, Romániában, kivált Bulgáriában is erős parasztpártokra, forradalmi agrármozgalmakra figyelt fel. Nem hagyta közömbösen a paraszti kultúra növekvő európai szerepe sem; az hogy az európai költészet kórusában olyan lírikusok szólaltatták meg a népi hagyományokat és a népköltészet hangját, mint az orosz Jeszenyin és a spanyol Garcia Lorca. A szociális igazságosságra, az egyenlőség eszméjének megvalósítására törekvő baloldal sikerét is azon mérte, hogy eszméi miként tudják meghódítani a paraszti tömegeket. “Alig tudunk valamit arról, hogyan áll a mégiscsak letagadhatatlan magyarság, tehát elsősorban a parasztság és a zsellérség a szocializmussal szemben” - töprengett egy Barta Lajos-regényről írott bírálatában. “Minthogy Magyarországnak - hangoztatta későbbi nyilatkozatában - a parasztság volt a legfontosabb problémája - a magyarság fönmaradása a szegényparasztság létéhez volt kötve -, a parasztsággal való foglalkozás nagyjából közéleti kötelesség volt. Épp azért, mert senki sem foglalkozott vele.”

Illyés nem pusztán foglalkozni készült a parasztsággal, forradalmasítani szeretete volna, hogy a hatalmas paraszti tömeg vegye fel a munkásság kezéből kivert fegyvert és lobogót. “A magyar proletárforradalmat - írta *Vázlatok egy készülő önéletrajzhoz* című írásában - leverték, a magyar munkásságot úgy kivéreztték, hogy aligha lesz rövidesen ereje új rohamra. De ha most osztályostársra, a parasztság venné föl nyitányul a fegyvert? mint lám Bulgáriában is... ha tehát nálunk, nagyobb előkészítés után...” A parasztság szellemi felfegyverzésében keresett szerepet, midőn a puszták népéhez fordult, és a magyar parasztdemokrácia költői, valamint eszmei megalapozásához fogott. Valójában a realista költői fordulat és a parasztdemokrácia eszméje jelentette igazán a magyar és európai igények bölcs egyeztetését. Illyésnek, megtérve a “nehéz földre”, az elvégzendő munka hatalmas méreteivel és a lehetőségek szűkös korlátaival kellett számot vetnie.

“Zártság” és “nyitottság” - próbáltam jellemezni imént Illyés Gyula helyzetének, világképének, gondolkodásának címszavait. Ennek a “zártságnak” a jegyében maradt hű, Párizs és a nagyvilág vonzása ellenére is, szülőföldjéhez és a “puszták népéhez”, ennek a népnek a közéleti és irodalmi szolgálatában találva meg a személyére szabott küldetést, és ennek a ”nyitottságnak” a jegyében őrizte meg gondolkodásának összegző karakterét és egyetemes távlatait. Ilyen módon lehetett - az egymással máskülönben dühös konfliktusokba keveredett - irodalmi és politikai áramlatok egyeztetője és összefoglalója: vállalhatott szerepet belső ellentmondások nélkül egyszerre a Nyugat táborában és a népi mozgalomban, a hagyományvédelemben és a szellemi baloldalon.

Összefoglaló és egyeztető szellemként lehetett igazán “nemzeti költő”, abban az értelemben, ahogy a “nemzeti költő” szerepének magasán helyezkedett el korábban Vörösmarty, Petőfi, Arany, majd Ady és Babits, kortársai között pedig József Attila. Illyés költészetének a harmincas évektől fogva már kétségtelenül nemzeti hivatást kellett betöltenie, Európa üzenetét és igényességét közvetítette a népi irodalomba, és a parasztság törekvéseinek adott hangot a Nyugat körében. Pártokat és mozgalmakat kötött össze, a szellemi élet pólusai között teremtett kapcsolatot. Természetes helye volt a népi mozgalomban, egyszersmind Babits oldalán. Kettős elkötelezettségben élt: a magyar progresszió és a haladó európai szellem vonzásában. “Pártban nem tudnék megmaradni semmiféleképpen, de boldog otthoniassággal állnék e megindítóan bölcs és hős férfiak sorában, a fiaikéban! – írta ekkor *Magyarok* című könyvének jegyzetei között az agrárszocialisták, az Áchim Andrások, Szántó Kovács Jánosok, Fekete Nagy Andrások és Szilágyi Albertok mozgalma iránt érzett vonzódásáról. - Egyik kezemmel az ő jobbukat fogom, úgy hogy közben a másikkal egy percre sem ereszteném el Pascalét, mindazokét, akik tekintetüket rád vetették, oh változásaidban – kanyargásaidban is mindig egy irányú justice éternelle!”

Az egyéntől és a nemzettől általános emberi felelősségtudatot várt, a teljes humánus szolgálatát. Ezért értelmezte a nemzet fogalmát a leszármazás etnikai nyelve helyett azzal a közösségi összetartozással, amelynek a közös nyelv, kultúra és hagyomány, a közös történelmi sors ad tartalmat. Kettős vonzalma és elkötelezettsége: a magyarság és az emberiség, a nemzeti és az európai kultúra iránt valójában egyetlen erkölcsi élmény és parancs műve volt. Illyés azokat a klasszikus költőket: Zrínyit, Csokonait, Berzsenyit, Petőfit, Aranyt és Babitsot vallotta mestereinek, akik a magyarság és az európaiság nemes egységét tudták megvalósítani. Haza és nagyvilág, magyarság és Európa ideáljának egysége Illyés életművének egyik értékes eszméje, sugárzó gondolata volt már ekkoriban és maradt azóta. Ebben a tekintetben van mondanivalója: üzenete a jelennek is. Meghallgatásra és követésre méltó üzenet, éppen most, midőn a hagyományok és értékek, minden hagyomány és minden érték, Illyés örökségéhez nem éppen méltó közéleti és hatalmi tényezők erőszakos érdekérvényesítése következtében egy méltatlan és önpusztító harcnak lehetnek áldozatai.

Pomogáts Béla